

ОД ТОТАЛИТАРНОСТ ДО ВИРТУЕЛНОСТ, ОД ХИПЕРТЕКСТУАЛНОСТ ДО ХИПЕРРЕАЛНОСТ

Ангелина Бановиќ-Марковска

Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, Македонија

In the very beginning of the 21st century, my image of trans-culturalism as a *new kind of freedom* functioned independently from the political constellations which defined the global changes in the world. My sole orientation was towards letters and sounds, senses and meanings produced by a hypertextual poetics, disregarding the fact that visions persist even in the tacit truths (particularly in totalitarian societies) forming an aperceptive basis of human speech. And this has always been present in the texts which I read: Bakhtin's, Foucault's, Derrida's, and Epstein's. Thus, I thought that I should not be looking for the meaning of those tacit (or postponed) truths in the *articulation* (construction) of ideas, but rather in their *deconstruction* which begins with the authors, and in the *reconstruction* which continues with the readers, prepared to disseminate their meaning. And so I did, particularly after finding an interesting statement in one of Mikhail Epstein's essays. It pointed out that there is an analogy between the abbreviations WWW and USSR [originally SSS(R)] which suggests that the history of the creation of the World Wide Web is inscribed in the history of destruction of the former Soviet Union as a chronological continuity, which confirms the thesis for the correspondence between an *end* and a *rise*: the end of a powerful totalitarian system and the beginning of a new, virtual one. The following essay is a result of these ideas.

Пред точно осум години напишав еден есеј, кој го насловив „Од Гутенберг до ИнтеЛнет¹“. Есејот ја следи историјата на писмото видена низ семиотичките очила на Умберто Еко, па преку Бахтиновата визија за двогласноста на зборот, води до Епштејновиот транскултурален начин на мислење, во кој се инкорпорирани теориските и философските постулати на постструктуралистичката мисла од 20-от век. Но тогаш, во 2001 година, на самиот почетокот од

¹ Англиската верзија на овој есеј, „From [Gutenberg to IntelNet \(the cyber-theories of Mikhail Epstein and Umberto Eco\)](#)“, набрзо се најде на сајтот на Михаил Епштејн: <http://www.emory.edu/INTELNET/1.author.html>, а нешто подоцна оригиналот си најде место во мојата книга *Групен портрет: културолошки и литературно-теориски есеи* (2007).

векот, мојата претстава за транскултуралноста како *нов вид на слобода*, функционираше независно од политичките констелации, кои ги дефинираа глобалните промени во светов. Бев ориентирана само кон буквите и гласовите, кон смислите и значењата што ги продуцира една хипертекстуална поетика занемарувајќи го фактот дека визиите опстојуваат и во премолчените вистини (особено во тоталитарните општества) формирајќи ја аперцептивната подлога на човечкиот говор. А таа отсекогаш била присутна во текстовите што ги читав: кај Бахтин, кај Фуко, кај Дерида, кај Епштејн. Затоа решив значењата на тие премолчени или одложени вистини да ги барам, не во *артикулацијата* (конструкцијата) на идеите, туку во нивната *деконструкција*, која започнува кај авторите и во *реконструкцијата*, која продолжува кај читателите, подготвени да ги дисеминираат нивните значења. Така и сторив, особено откако во еден од есеите на Михаил Епштејн најдов на интересна констатација. Таа укажуваше дека меѓу кратенките/абривијатурите/ WWW и СССР(Р), постои аналогија, која сугерира дека историјата на создавањето на World Wide Web е впишана во историјата на распаѓањето на поранешниот Советски Сојуз и тоа како своевиден хронолошки континуитет, кој ја потврдува тезата за совпаѓањето на еден *крај* и еден *подем*: крајот на моќниот тоталитарен систем и почетокот на новиот – виртуелен (<http://old.russ.ru/journal/netcult/98-04-17/epstyn.htm>). За што точно станува збор?

По падот на Берлинскиот ѕид, во 1989 година, светот можеше во директен телевизиски пренос да го види, *in vivo*, уривањето на диктаторскиот романски режим и погубувањето на Николае Чаушеску. Стануваше јасно дека овие крупни настани го најавија крајот на студената војна. Таа '89-та, кога Источна Европа на симболички начин се збогуваше со доминантниот социјалистички систем, Другата Европа – *after the fall of the wall* – потпишуваше во CERN² Протокол за слободен трансфер на информации меѓу серверите и клиентите на персоналните компјутери, попознат како HTTP (Hyper Text Transfer Protocol), најавувајќи го почетокот на една друга ера, на еден нов светски поредок и *нова тоталитарна свет* чии далекусежни импликации ниту Орвел денес не би можел да ги предвиди. А кога во јануари 1992 година, поранешниот СССР ја доживеа својата трансформација во посттоталитарниот лабав „сојуз“ на независни држави (СНГ – Союз независных государств), Западот го пушти во употреба првиот текстуален Web browser најавувајќи го раѓањето на WWW – World Wide Web, небаре „кадифена пеперутка („бархатная

² Меѓународна научна организација со седиште во Женева

бабочка“) која првнува од телото на гасеницата, многучленестиот и неповторлив СССР“, вели Епштејн (<http://old.russ.ru/journal/netcult/98-04-17/epstyn.htm>).

Во таа, по многу нешта, историска година, кога идеолошката илузија за среќната перспектива на социјалистичките општества се креваше како магла, кога стереотипите за Социјалистичкиот Човек и флоскулите за неограничената слобода на уметниците изгледаа како подзаборавени поглавја на една одамна завршена повест, на местото од глобалната – Интернационална република на трудбеници, се насираше нова – Република на умствени работници, најавувајќи го раѓањето на една *Идеократска* држава чиј интелектуален потенцијал се вградуваше себеси во виртуелното пространство на електронскиот Net (<http://old.russ.ru/journal/netcult/98-04-17/epstyn.htm>). И како човек да не поверува дека постои судбинска поврзаност меѓу овие чудни коинциденции?

Морам да признаам дека совпаѓањето (во години и месеци) меѓу овие две сосема различни форми на *тотална свест* – од една страна, некогашниот комунистички режим и неговиот доминантен и репресивен логос (како симбол на политичката хипокризија на тоталитарните општества кои наместо да ја гарантираат, ја гушат слободата на индивидуата контролирајќи го протокот на информациите), а од друга страна, поливалентна моќ на сеопфатната светската компјутерска мрежа (чиј недогматизиран логос нуди безброј алтернативи за една развиорена и слободна свест) – се одвиваше во мојата глава како проширена метафора за цикличното движење на времето, нежно сугерирајќи ми го она што Михаил Епштејн совршено го опиша во само неколку реченици пренесувајќи ја следнава порака – дека тоталитарната цивилизација, онаа што била градена врз големите и важни книги на своето време, настојувала (понекогаш и со жртви³) *да го промени светот приспособувајќи го кон абстракции и симболи ...* За разлика од неа, виртуелната цивилизација којашто се гради себеси во рамките на интернационалната компјутерска мрежа, не бара човечки жртви. Таа не поддржува насилство оти нејзината цел не е да го раздели, ами да го обедини светот, да ги отвори своите порти кон знаењето влечејќи го во длабочините на подсвесното. Ако некогаш постоела тие големи и крупни Идеи, кои го движеле и воодушевуваа

³ Концентрационите логори биле измислени во 1918 год, во времето на комунизмот, за да се зацврсти диктатурата на пролетеријатот. Некои веруваат дека во рамките на Источниот леден брег, комунизмот бил виновен за смртта на 90 милиони луѓе, но како свежа историска реалност, овие податоци сè уште не се предмет на сериозни историски проучувања.

светот со болка и верба, со очај и проклетство, денес малку што остана од нив... Денес едно друго Огромно „управува“ со нас, а неговите милионски очи извираат од компјутерскиот екран како сосема Друг Живот (<http://old.russ.ru/journal/netcult/98-04-17/epstyn.htm>).

Несомнено е дека овој *поетичко-политички* и *историски* контекст, кој произлегуваше од есеите на Епштејн ѝ даде нова визура на мојата перцепција. Особено сознанието дека во свеста на руските луѓе, уште во 70-тите години од векот, зрела идејата за различно политичко мислење (дисидентството) тивко поткопувајќи ги темелите на Тоталитаризмот. Како независни и расфрлени островчиња од еден подводен Архипелаг – чие директно изнурнување однапред било осудено на пропаст (за што сведочи и романот на Александар Солженицин⁴) – тие идеи ги граделе темелите на една нова алтернативна дисциплина со која од *историјата на молчењето во руската култура*, од нејзините „неприфатени или отфрлени, проклети или безумни идеи“ (<http://old.russ.ru/journal/netcult/98-04-17/epstyn.htm>), Михаил Епштејн можел да ја започне изградбата на еден нов Архипелаг, на еден сосема поинаков ГУЛАГ. Како неизвесен географски објект на интелектуалната мапа на светот, тој нема да се занимава со човечки судбини, ами со човечки мисли, со алтернативни ракописи кои бараат еден поинаков пристап, една *позитивна деконструкција*.

Замислен значи како банка од идеи, Епштејновиот проект *Книга на книгите* предизвика кај мене големо љубопитство. Во својот ацентричен и нехиерархизиран метапростор тој не само што ја имплементира номадската логика на мислењето, туку ги интелектуализира и техничките можности на интернетот спознавајќи ја стварноста, макар што таа никогаш до крај не може да биде исцрпена. Во една огромна мера, стварноста продолжува да постои како неизговорен иден Збор, како „туѓа вистина“ со која секогаш одново можеме да започнеме дијалог потврдувајќи ја тезата дека во секого од нас се случува, всушност, конфликт на гласови поради кои започнуваме да мислиме со помош на туѓите гледишта, да

⁴ Заради посветеноста кон развој на човечката мисла и ум, кон хуманизмот и моралната правда, на овој голем руски писател, дисидент и нобеловец, постхумно му беше доделена и наградата на Охридската академија на хуманизмот. По осумгодишната голгота во логорите на Сталин и жестокото противење на тоталитаризмот во Советскиот Сојуз, својот интелект, патриотизам и револт, Александар Исаевич Солженицин ги преточи креативно во својот познат роман „Архипелагот Гулаг“ поддржувајќи ги фундаменталните вредности на модерното општество.

просудуваме со помош на туѓите свести развивајќи ја својата мисла како *соочување*. Но исказите не се автономни и затворени целини. Тие се отворени елементи на коегзистенција, „нешта“ кои настојуваме да ги присвоиме, да ги пресоздадеме и удвоиме, со егзегези и коментари, со „внатрешно пролиферирање на смислата“, вели Фуко (1998; 130). Тоа удвојување, тоа *соочување*, ме увери, всушност, дека Епштејновиот проект е насочен кон еден трансфинитен облик на дискурс, кон една специфична *мрежа* од ефемерни *текстуални* блокови чија рамка е денес само компјутерскиот екран. Како сложен жанров облик – кој не познава реални субјекти туку коегзистентни умови обединети во различни дисциплини, Епштејновата *Книга на книгите* е како вечен *дијалог со културата*, а нејзината ориентираност кон потенцијални соговорници ја открива потребата од нови хоризонти, не надлични, туку меѓуличности, хоризонти кои допуштаат различни становишта, зашто, прашањето за дијалогот е прашање за разбирањето на *говорот на Друиот*.

И тука некаде, небаре прилог кон ова констатација, се надоврза и сознанието на Тери Иглтон. Во есејот насловен „Пријателите на Витгештајн“, тој го споменува името на Николај Бахтин. Како белогардеец кој емигрирал во Англија, една година постариот брат на Михаил предавал на Универзитетот во Бирмингам, а во 1945 година основал и катедра по лингвистика. Иако не постојат конкретни докази дека по 1918-та браќата останале во контакт, сепак е познато дека во 1930, Николај Бахтин⁵ имал копија од Михаиловата книга за Достоевски. Во детството браќата биле многу блиски, а за време на студиите на петроградскиот Универзитет образувани под влијание на ист интелектуален и литературен контекст. И бидејќи во центарот на интересирањето на двајцата била философијата на јазикот, не треба да нè чуди зошто Николај жестоко ја поддржувал „аристотеловата смисла за индивидуалното, наспроти платоновата тиранија на општото“ (Eagleton; 1992: 92), а Михаил Бахтин ја застапувал тезата според која, принципот на стварноста се совпаѓа со принципот на Другоста, со *препознавањето на самата егзотопија*. Затоа, кога го елаборирал својот дијалогизам (кој од метајазична, се претворил во метафизичка структура), Бахтин инсистирал на фактот дека благодарение на тоа

⁵ Постојат докази дека овој некогашен руски аристократ (со еврејско потекло) станал посветен комунист, за што сведочат и неговите мемоари *Руската револуција во очите на еден белогардеец*, иако на неговиот брат Михаил кој останал во СССР, цели 32 години (од 1930 до 1963) му било оневозможено објавувањето на неговите книги, а името му било речиси заборавено во круговите на руската марксистичка философска лингвистика.

што тој го нарекол „вненаходимост“ (*egzotoniја* е превод на Цветан Тодоров), луѓето можат да ја согледаат својата вистинска природа само поради фактот што се тие Други, а не Единствени. Една човечка смисла може, само во допир со други, алтернативни смисли да ја надмине својата омеѓеност. Таквото *самонадминување* создава *интелектуални заедништва* кои *го превреднуваат* и надградуваат *веќе-напишаното*. Единствената реалност за нив е јазичната реалност, но – кога два просторно и временски оддалечени текста сигнализираат дека постои совпаѓање на теми, гледни точки и идеи, се отвора и прашањето за *третиот*, за оној таканаречен *нададресат* кој не учествува директно во дијалогот, но го разбира. Така, ние кои разбираме (интерпретираме) и самите стануваме учесници во тој дијалог – се разбира, не во буквална, аритметичка смисла – туку во една посспецифична – метафизичка.

За мене, ова беше мигот кој го иницираше настанувањето на овој есеј, но би сакала сега, векторот Бахтин–Епштејн да го проширам и надополнам со релацијата Дерида–Фуко, оти видов многу сличности кои ги доведуваат во тесен допир нивните теории. Се прашувате како? Еве вака.

Епштејн велеше дека неговиот проект *Книга на книгите* се базира на една позитивна деконструкција која се разликува од онаа на Дерида, но јас не гледам суштинска разлика меѓу нив. Ке објаснам зошто. Се сеќавате дека тргнувајќи од *трагата*, Дерида ја предложи под името *граматологија* теоријата на текстуалното производство, но не појде од Гласот, туку од Писмото обидувајќи се да го спаси од доминацијата на Логосот, менувајќи го, притоа, неговиот статус *од транскрипција во инскрипција на разликите*, во едно – несведливо *Друго*. Токму тоа „несведливо Друго“ е *точката на допир* меѓу двете најпровокативни концепции на 20 век: графоцентричниот деконструктивизам на Жак Дерида и Бахтиновата теорија за „двогласноста на зборот“, оти самиот поим *différance* е идеален пример за *збор што се измолкнува*. Така, во поново време, деконструкцијата стана *nom de guerre* за оној феномен кој Бахтин „не толку гласно го нарече двогласност, индиректен говор, полифонија и *разноречие*“, вели Мајкл Холквист (1992; 109-111). Имено, текстовите, книгите, идеите никогаш не се нов почеток, туку ново *отстапување* од веќе кажаното или напишаното. Тоа „веќенешто“ е „дискурс без тело, глас тивок како воздишка, *писмо* кое и самото е отпечаток на сопствената трага“ (Фуко; 1998: 29).

Но, зарем овие зборови не ја антиципираат теоријата на *трагите*, реалноста за која се залагаа големите умови на нашаата епоха – *реалноста на отсуството* за кое зборуваа и Михаил Бахтин и Жак

Дерида? Зарем тоа не е и Епштејновата визија за превреднување и дополнување на таканаречената *историја на молчењето во руската култура*, за која расправа и тој во своите есеи кога вели: „Имав намера да ги собирам во таа книга сите метаморфози на мислата, сите нијанси на философските учења кои беа загадени со логиката (или апсурдот) на нашиот живот во Русија, во периодот на изумирањето на комунистичката епоха, на раскрсницата од различни духовни традиции... Посакав да ги собирам сите отфрлени варијанти и алтернативи врз кои се кршеа мислењата на таа епоха барајќи излез од занданата во којашто самото Мислење, во своите највдахновени идеалистички и идеократски обрасци, се постави над битието, над животот на секој од нас“ (<http://old.russ.ru/journal/netcult/98-04-17/epstyn.htm>). Ако е така, а верувам дека е, си земам слобода да комстатирам дека нашата цивилизација е еден огромен, отворен и недовршен систем од корелативни знаци, кои упатуваат едни на други создавајќи *хиперреалност*. Во неа, како последна фаза на демократизацијата на едно општество, слободниот проток на информациите го означи крајот на институционалната власт. А сите ние кои имавме привилегија и среќа да го доживееме преминот од 20 во 21 век, можеме да посведочиме дека како корисници на интернет-услугите, ние сме всушност *нов вид граѓани*, наднационални и слободни, кои заменувајќи ја парламентарната со *хиперграѓанска демократија*, почнуваат да мислат поинаку.

Уште едно интересно сознание оди во прилог на оваа констатација и нежно го допира сензибилитетот на Михаил Епштејн. Имено, познавачите на *Талмудот*, оние што се занимавале со овој древен еврејски текст, укажувале на фактот дека тој бил отпечатен на таков начин што во средината бил сместен библискиот, а околу него биле распоредени интерпретациите и коментарите на учените луѓе од минатото. За еден постмодерен ум тие интерпретации се всушност *лекции* кои содржат упатства за изворниот текст, но и негови надополнувања со кои се урива митот за монолитниот и еднодимензионален начин на мислење карактеристичен за земјите од некогашниот Источен блок. Како отворен и недовршен систем, збирката лекции може да се сфати и како потврда за смислата на *хипертекстуалноста* и како поткрепа на повеќедимензионалното, дифузно, нелинеарно и симболичко расудување кое, сите нас, неосетно нè претвора во „схизофренични“ организми, доволно луди да ги вкрстиме своите погледи и да го дисквалификуваме миметичкиот концепт на мислење, но доволно умни да сфатиме дека нашата цивилизација е еден дезорганизиран простор, кој ја следи линијата од

општото кон посебното, од Другоста кон Сепството како граничен феномен меѓу надвор и внатре, како нешто *трансгредиентно* (релативно), а не *трансгресивно* (апсолутно). А бидејќи статусот на таа трансгредиенција е екстериторијален (*вненаходимий*), повторно сме на почетокот од каде и ја започнавме оваа авантура, симболичкото патување на дискурсите кои ѝ припаѓаат на една многу важна „немоност“ – онаа што не влегува во поредокот на еден систем, но која е во постојано одложување за да не запре, никогаш.

Така, од Бахтин до Епштејн, преку Фуко и Дерида, го минавме патот на деконструкцијата. Напуштајќи ја структурата на монолошки кодираните дискурси, таа е управена денес кон една нетрадиционална, неконвенционална и *отворена* форма на дијалог, која негува *интертекстуални* и *интермедиијални* односи, кон еден дијалошки кодиран проект кој открива *траги од различни дискурси*, во кој се преплетуваат кодови и цитати од различни извори. Се разбира, тие ќе ја живеат својата сегашност, но нема да престанат да го паметат своето минато, она што ја покренала Идејата за *интернационалното братство* – но овојпат како симболички премин од Тоталитарното кон Виртуелното мислење за кое, тројното „дабл ју“ содржано во кратенката на поимот World Wide Web, за рускиот писател Венедикт Ерофеев ќе значи триплирање на буквата „ју“ која во рускиот јазик е содржана во поимите за љубовта, младоста и бакнежите, оние што во хиперреалниот, виртуелен и интелегентен проект на Михаил Епштејн значат „од првиот прочитан до последниот напишан збор“ (Епштејн; 1998: 109).

Литература

- Эпштейн, Михаил. 1998. Из тоталитарной эпохи - в виртуальную: К открытию Книги Книг. (<http://old.russ.ru/journal/netcult/98-04-17/epstyn.htm>)
- Епштејн, Михаил. 1998. О виртуелној књижевности. in: Постмодернизам. Zepher Book World: Београд
- Derrida, Jacques. 1976. O gramatologiji. Veselin Masleša, Sarajevo
- Фуко Мишел. 1998. Археологија знања. Плато, Београд
- Holquist, Michael. 1990. Dialogism: Bakhtin and his World. London, New York
- Holquist, Michael. 1992. Razabrani muk. in: Bahtin i drugi. Naklada MD: Zagreb
- Eagleton, Terry. 1992. Wittgensteinovi prijatelji. in: Bahtin i drugi. Naklada MD, Zagreb
- De Man, Pol. 1992. Dijalog i dijalogizam. in: Bahtin i drugi. Naklada MD: Zagreb
- Bahtin, Mihail. 1967. Problemi poetike Dostojevskog. NOLIT: Beograd

- Bahtin, Mihail. 1976. Formalni metod u nauci o knji`evnosti. NOLIT: Beograd
- Bahtin, Mihail. 1980. Marksizam i filozofija jezika. NOLIT: Beograd
- Ѓурчинов, Милан. 1998. Михаил Бахтин и корените на интертекстуалноста. во: Компаративни студии. МАНУ: Скопје
- Ѓурчинов, Милан. 2006. Другоста во Бахтинска перспектива. во: Балканска слика на светот: зборник од меѓународна научна работилница. МАНУ: Скопје
- Бановиќ-Марковска, Ангелина. 2002. Од Гутенберг до ИнтеЛнет: кибертеориите на Михаил Епштејн и Умберто Еко. Блесок, бр.24, јануари-февруари. <http://www.blesok.com.mk/tekst.asp?lang=mac&tekst=375> (види исто: <http://www.emory.edu/INTELNET/l.author.html>)